

ПУБЛІКАЦІЯ ТА ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКОВОЇ ПРОЗИ В НАШ ЧАС

Леся Мушкетик

Народна казкова проза давно вже не є продуктивним жанром на території України, водночас казки піддаються різним модифікаціям і активно існують у своїй вторинній формі, зокрема в медійній практиці, фольклорній культурі тощо. Свої особливості має їх нинішнє вивчення та оприлюднення текстів.

Публікації казкової прози в Україні можна умовно поділити на наукові та популярні, виокремлюючи водночас і певні проміжні форми. Наукові чи науково-популярні збірники можуть бути різноплановими і подаватися за жанрами чи видами, за тематикою, казкарями, за регіоном чи місцевістю, або ж відбивати загальнонаціональну традицію. Видання наукового плану готують разом із з паспортизацією, ґрунтовними примітками і передмовами чи післямовами, діалектними словничками, позначенням сюжетів та мотивів за міжнародними та національними покажчиками (АТУ, СУС) тощо. Тексти зберігають повну автентичність або ж їх піддають мінімальним правкам.

Передусім на терені збирання та видання казок згадаймо титанічну працю українського фольклориста-аматора Миколу Зінчука (2013 р. пішов з життя), який у 1975–2010 рр. об'їздив усі регіони України, записуючи казки. Родом з Житомирщини, він усе своє життя прожив на буковинській Гуцульщині, більшість казок призбирав на Західній Україні. Починаючи з 2003 року в Україні видається багатотомна серія українських народних казок, що впорядковані, відредаговані і підготовані до друку самим Зінчуком. Серія побудована за регіональним принципом: 1–8 томи – казки Гуцульщини; 9–11 – казки Буковини; 12–13 – казки Покуття; 14–17 – казки Бойківщини; 18–23 – казки Закарпаття; 24–25 – казки Галичини; 26 том – казки Волині; 27–31 томи – казки Поділля; 32–35 – казки Наддніпрянщини; 36 том – казки Кіровоградщини; 37–38 томи – казки Полтавщини; 39–40 – казки Чернігівщини. За життя автора вийшли друком 32 томи. У межах регіонів казки згруповано за адміністративними районами та окремими селами. У межах кожного села окремо подано казки різних опові-

дачів. Мова творів наближена до літературної. Деякі найхарактерніші діалектизми збережені та розтлумачені у примітках під текстом і в словничку наприкінці кожного тому. Книги з серії відбивають сучасний стан оповідальної традиції України, з наближенням казок до сучасних оповідей, з інноваціями та змінами в текстах, у жанрах, скороченнями та варіаціями.

Понад 20 збірок українських казок і казок народів світу уклала засновник, колишній завідувач кафедри фольклористики Київського національного університету імені Тараса Шевченка казкознавець Лідія Дунаєвська, це *Золота книга казок: Українські народні казки* (1990), *Семиліточка* (1990), *З живого джерела: Збірник казок у записах українських письменників ХІХ–ХХ ст.* (1991), *Українські народні казки* (1995) та ін. Дунаєвська підготувала численні дослідження про українські казки та народну прозу – це зокрема розділи в підручнику *Українська народнопоетична творчість*, монографії та ін.

Багато у справі видання народних скарбів зробив завідувач кафедри російської літератури Ужгородського національного університету, відомий літературознавець, фольклорист Іван Сенько. Свого часу він опублікував антологію казкарів Закарпаття відомого фольклориста Петра Лінтура під назвою *Зачаровані казкою* (Ужгород, 1984). Казки з власних зібрань він умістив у своїх збірках *Ходили опришки* (2000), *І завтра сонце зійде: Казки і притчі* (2000), *Чарівна торба: Українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М. Шопляка-Козака* (1988) та ін. Сенько займається дослідженням закарпатського фольклору, є в нього й праці, присвячені угорсько-українським взаємовпливам.

Велику кількість збірників західноукраїнських, переважно закарпатських казок в останні десятиріччя підготував Іван Хланта, йому належать різнопланові видання, зокрема присвячені творчості одного казкаря, одній місцевості, регіону тощо, це книжки *Добра наука: Українські народні казки, записані від Д. І. Юрика* (1995), *Казкар: Народні казки Українських Карпат* (1995); жанрово-тематичні збірки – значне за обсягом видання соціально-побутових казок *Правда і кривда* (1982), а також *Трапила коса на камінь: Соціально-побутові казки* (1999), *Казки про бідних і багатих* (1994), *Мамине серце: Українські народні героїко-фантастичні казки* (1993). Йому належить публікація казок з експедицій Гнатюка (2001) з розлогою передмовою.

Серед інших жанрів 250 казок у різних місцевостях Волині та Полісся зібрав Олексій Ошуркевич, вболіваючи через те, що “народний казковий епос Західної Волині продовжував залишатися поза увагою науковців” (Ошуркевич 1995: 4). 76 творів від 37 оповідачів охоплює його книжка. У вступній статті Ошуркевич описує найвідоміших казкарів краю, їх внесок у розвиток народної культури.

Крім згаданих, в Україні з’являються і перевидання класичних збірок, таких як збірник Павла Чубинського, 2 том його *Трудов Етнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край* (2011), вибрані казки Івана Манжури, томи Оскара Кольберга, Володимира Гнатюка, Петра Лінтура, Василя Гренджи-Донського та ін.

Наведемо такий приклад. У кінці XIX ст. Петро Іванов, обіймаючи посаду інспектора народних шкіл у Куп’янському повіті на Харківщині, створив кореспондентську мережу записувачів на місцях у селах, слободах, на хуторах, що складалася переважно із сільських учителів. Іванов планував видати великий збірник *Матеріали Куп’янського повіту: Від коліски до могили*, до якого мало ввійти шість томів, що містили б різні фольклорні жанри, зокрема у п’ятому – казки. Однак до друку справа так і не дійшла, тому записані матеріали побачили світ в окремих публікаціях. Казки опубліковано лише в наш час. 2004 р. вийшов збірник Петрова під назвою *Народні казки* за упорядкування фольклористики Ірини Неїло. У ньому репрезентовано 246 казок і 157 варіантів, найбільше з м. Куп’янська та слободи Преображенської Куп’янського повіту. Неїло дотримується поділу Іванова на: “тваринний епос (41 казка і стільки ж варіантів), міфічні казки (наступні 103 казки з 70 варіантами), а останні 102 казки з 46 варіантами віднесено до розділу побутових казок та анекдотичних розповідей, що схарактеризовані українським словом «побрехеньки»” (Неїло 2003: 14). У додатку укладачка, зберігаючи послідовність, не тільки подає підтекстові примітки з паспортними даними, а й варіанти, вказані П. Івановим, – за найвідомішими збірниками казок кінця XIX ст. Багато казок зафіксовано російською мовою. *Народні казки* доповнені переліком фольклористичних праць Іванова. Науковий апарат видання охоплює і *Словник маловживаних слів*, де кожна лексема подана із посиленням на пронумерований зразок казки.

Перевидання цінних фольклорних записів є важливим під багатьма поглядами, воно спростовує як минулі, так і сучасні інсинуації

щодо цілісності української культури. Так, 1928 р. учень Агатангела Кримського Микола Левченко видав неопубліковані матеріали Андрія Димінського (з п'яти повітів західного Поділля) та Степана Руданського під назвою *Казки та оповідання з Поділля*. Своєю збіркою Левченко хотів довести неподільність і цілісність України: “Велику лепту вклало Поділля в українську національну скарбницю. Такі літературні імена, як Руданський, Свидницький, Коцюбинський – це-ж окраса й гордощі всенього українського письменства. Такі етнографи, як Шейковський та Димінський, то окраса всенької української етнографії. І мені, що довелося цілою істотою заринути в фольклорну скарбницю західної України, може ближче ніж кому пощастило відчути, що духовні скарби нашої західної України творять єдине національне ціле з духовними скарбами моєї рідної Наддніпрянщини. Та не тільки з Поділлям я відчував увесь час повну національну близькість: всією душею відчував я як-найріднішу близькість і з іншою частиною нашої України – Галичиною. Скільки всяких клевет і видумок пускали вороги української національності на Галичину! Це, мовляв, не «Малоросія», це щось чуже, спольщене; тієї «галицької мови» не зрозуміє Російська Україна, бо це, мовляв, для «русской Украины» китайщина й тарабарщина [...] Але ж хто перечитає оцей том подільського фольклору, що я випускаю в світ, той наочно побачить, що «галицька» мова ані одним слівцем, ані одним звуком не одділяється од мови «русского Подолья». Кожен безсторонній читач наочно побачить, що ніякі політичні кордони не розбили вікової одности в мові нашої України по цей бік Збруча і по той його бік: це нерозривно одна-єдина Україна” (Левченко 1928: XIX).

Упорядкування науково оформленого збірника *Соціально-побутові казки* (1987) належить відомій дослідниці української народної прози Олександрі Бріциній, у науковому доробку якої монографії про казки та питання текстології та виконавства народної прози (Бріцина 1989, 2006). Видання розпочинається передмовою упорядника, у примітках кожна казка маркована номером за СУС із зазначенням (по можливості) часу, місця, оповідача та фіксатора запису. Є тут також словник маловживаних слів та алфавітний покажчик творів. Було здійснено два перевидання книги, підготовленої Бріциною та ін., це *Калинова сопілка: Антологія української народної прозової творчості* (1989, 1998), куди ввійшли й казки.

Окрім наукових виходить дуже велика кількість популярних видань, передусім адресованих дітям. Їх свого часу друкували такі відомі київські видавництва як *Дніпро* (окрім уже згаданих це *Українські народні казки* (1977 р. упоряд. В.Г. Бойко), *Українські народні казки* (1987) і т.п.), *Веселка*, *Етнос* та ін.

У наш час чимало розлогих книг казок для дітей у літературній обробці оприлюднено в Донецьку: *Про богатиря Сухобродзенка, Івана та Наситасію Прекрасну* (2004) та ін., Харкові: *Золотий черевичок* (2003), *Красносвіт* (2003), *Котигорошко* (2004). Видавництво *Фоліо* підготувало тематичні збірники *Казки про богатирів та лицарів* (2001), *Мертве царство: казки про мерців, утирів, привидів* (2005). Казки публікують у Чернівцях, Тернополі, Одесі та інших містах. Мова їх наближена до літературної, ці видання адресовані дітям. Є й невеликі яскраво оформлені книжки-метелики, що містять одну чи кілька казок.

Щодо досліджень, то прикметним для нашого часу є те, що казка окрім фольклористів цікавить літературознавців, мовознавців, культурологів, психологів та ін., їй присвячено чимало праць, написаних на межі різних наук.

Власне, розділи про народну казку вміщують у всіх підручниках та посібниках з фольклору, приміром вони ввійшли до сучасних підручників з уснопоетичної творчості Станіслава Росовецького (2005–2007), Мар'яни та Зоряни Лановиків (2006) та ін.

Монографії Лідії Дунаєвської (1987, 1997) охоплюють питання розвою та специфіки народної казки та народної прози. Вона розглянула всі три види казок – про звірів, чарівні та новелістичні, простежила їх генезу та міфічне підложжя, основні образи-персонажі (так, у чарівних казках вона назвала злотворців, добротворців та знедолених), поетикальні особливості, динаміку казки в наш час тощо.

Імагології української народної казки присвячено статті та дисертацію Марини Демедюк (2010) під назвою *Національна специфіка української народної казки*, яка є першим комплексним дослідженням даної проблематики. У роботі окреслено головні національні вияви в персонажній, поетикальній, мовній системах казкової прози. Соціально-побутовій казці присвятила монографію Олександра Бріцина (1989), вона класифікує її основних героїв як дурня й хитруна, розглядає основні сюжети та мотиви новелістичних казок, їх морально-етичне

спрямування. Українській казковій персоналогії присвячені монографії та статті Лесі Мушкетик (2014).

Щодо слов'янських казкових антропонімів, то ними безпосередньо займалися мовознавці: Олена Порпуліт, яка окреслила ономастичний простір українських народних казок у зіставленні з російськими (2000), Марія Редьква захистила дисертацію про семантико-функціональну систему особових найменувань в українських народних чарівних казках у записах XIX ст. (2008).

Етнокультурні особливості, поетичне оформлення української народної казки розглянули Наталія Годзь (2004), Наталія Грицак (1993), Ольга Масло (2008) та ін.

В останні десятиліття зріс інтерес до міфологічних витоків фольклору, відомо, що казка зберегла чимало давніх уявлень і вірувань. Серед таких праць можемо назвати розробки Лідії Дунаєвської (1997), Віктора Давидюка (2005), на прикладі казок про тварин це чинить Світлана Карпенко (2008), на прикладі бінарії свій/чужий – Оксана Олійник (2007), метаморфози персонажів, властиві казці, досліджує Марія Качмар (2011).

Популярними в наш час є й культурологічні підходи до вивчення української народної казки, це монографії Олександра Кирилюка *Універсалії культури і семіотика дискурсу: Казка та обряд* (2003), Володимира Ятченка *Боги і люди в українській казці* (2009), дисертація Наталі Ковтун *Архетип культурного героя в українській духовній традиції: історико-філософський контекст* (2008).

Гендерні аспекти фольклорних творів на матеріалі українських казок вивчали: Олена Тиховська, яка присвятила монографію психоаналітичному підложжю казки (2011), дисертацію *Жіночий архетип у міфопоетичній традиції української культури: На матеріалі народної культури Середньої та Нижньої Наддніпряни* захистила Тетяна Пулавіна (2011).

Останнім чином з'явилося чимало порівняльних та зіставних досліджень народної казки. Так, Володимир Шабліовський здійснив дихотомічний аналіз українських та румунських чарівних казок, йому належать і розробки проблем сучасного побутування казки (Шабліовський 1997). Леся Мушкетик здійснила аналіз антропоцентризму чарівної та побутової казки Українських Карпат (на українському та угорському матеріалі) (Мушкетик 2010), Олеся Собецька (2007) за ме-

тодою Броніслави Кербеліте провела структурно-семантичний аналіз українських та індійських казок про тварин, Ася Биконя (2011) – героїв українських казок та японських міфооповідей, Інна Сікорська захистила дисертацію “*Мати й мачуха*” в українській та німецькій казковій опозиції (*опозиція образів*) (2010) та ін.

У наш час накопичено значну літературу про умови виконання наративних творів та самих оповідачів/казкарів, зокрема це дослідження Миколи Зінчука, Івана Хланти, Івана Сенька та ін., питання виконавства та текстології в українській фольклористиці порушила Олександра Бріцина (2006).

Отже, народна казка і в наш час служить невичерпним джерелом, до якого звертаються як видавці, так і педагоги, діячі культури, вчені, широкий загал, адже вона не лише зберігає давні уявлення наших предків, а й служить цінним філософським та морально-етичним канонам для майбутніх поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

- Биконя, А. 2011, Функция волшебных предметов в народной эпической традиции японцев и украинцев: Сравнительный аспект. В кн.: Станкевич, А.А. (гал. рэд.), *Скарына і наш час: Матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Гомель, 14–15 кастрычніка 2011 г.)*. Гомель: ГДУ ім. Ф. Скарыны, 207–210.
- Бріцина, О.Ю. 1989, *Українська народна соціально-побутова казка: Специфіка та побутування*. Київ: Наукова думка.
- Бріцина, О.Ю. 2006, *Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства*. Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського.
- Гнатюк, В.М. 2001, *Казки Закарпаття*. Ужгород: Карпати.
- Годзь, Н.Б. 2004, *Культурні стереотипи в українській народній казці*. Автореф. дис. канд. наук. Харків.
- Грицак, Н.В. 1993, *Традиційні комплекси казки в сучасній українській літературній мові*. Автореф. дис. канд. наук. Київ.
- Давидюк, В.Ф. 2005, *Первісна міфологія українського фольклору*. Луцьк: Волинська обласна друкарня.
- Демедюк, М.В. 2010, *Національна специфіка української народної казки*. Автореф. дис. канд. наук. Львів.
- Дунаєвська, Л.Ф. 1987, *Українська народна казка*. Київ: Вища школа.
- Дунаєвська, Л.Ф. 1997, *Українська народна проза (легенда, казка): Еволюція епічних традицій*. Київ: КНУ.

- Карпенко, С.О. 2008, *Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин*. Біла Церква.
- Качмар, М.Б. 2011, *Метаморфоза в українських чарівних казках: За матеріалами “Галицьких народних казок” в упорядкуванні Івана Франка та “Народних южнорусських сказок” Івана Рудченка*. *Вісник Львівського університету: Серія філологічна*, вип. 55, 136–150.
- Лановик, М.Б. – Лановик, З.Б. 2006, *Українська усна народна творчість: Навчальний посібник*. Київ: Знання-Прес.
- Левченко, М. (упор.) 1928, *Казки та оповідання з Поділля: В записках 1850–1860 рр., вип. I–II*. Київ: Друкарня УАН.
- Масло, О.В. 2008, *Національно-культурний компонент у лексиці українських народних казок*. Автореф. дис. канд. наук. Харків.
- Мушкетик, Л.Г. 2010, *Людина в народній казці Українських Карпат: На матеріалі української та угорської оповідальної традиції*. Київ: ДСГ.
- Мушкетик, Л.Г. 2014, *Персонажі української чарівної казки*. Київ: Український письменник.
- Неїло, І. (упор.) 2003, *Народні казки, зібрані Петром Івановим*. Київ: Екс Об.
- Олійник, О.Г. 2007, *Антиномія категорій “свій”/“чужий” у просторі української чарівної казки*. Автореф. дис. канд. наук. Львів.
- Ошуркевич, О. (упор.) 1995, *Чарівне кресало: Українські народні казки з Волині і Полісся*. Львів: Каменярь.
- Порпуліт, О.О. 2000, *Ономастичний простір українських народних казок: У зіставленні з російськими казками*. Автореф. дис. канд. наук. Одеса.
- Росовецький, С.К. 2005–2007, *Український фольклор у теоретичному висвітленні: Посібник для університетів, ч. I–II*. Київ: Фітоцентр.
- Собецька, О.Е. 2007, *Індійська “Панчатантра” та українська народна казка про тварин: Порівняльний аналіз поетичних моделей*. Автореф. дис. канд. наук. Київ.
- Тиховська, О.М. 2011, *Українська чарівна казка: Психологічний аспект*. Ужгород: Гражда.
- Шаблювський, В.С. 1997, *Поетико-стильові традиції східнослов'янської та східнороманської фантастичної казки: Спільне та специфічне. Контактні зв'язки*. Автореф. дис. канд. наук. Київ.